

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
К.Д.УШИНСЬКОГО

КАРДАШ Ірина Миколаївна

УДК 410+491.79+372.651

**ТВОРЧИЙ РОЗВИТОК ФІЛОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ О.ПОТЕБНІ
В СУЧАСНІЙ ЛІНГВОДИДАКТИЦІ**

13.00.02 – теорія і методика навчання (українська мова)

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Одеса – 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Миколаївському державному університеті імені В.О.Сухомлинського, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член АПН України
БОГУШ Алла Михайлівна,
Південноукраїнський державний педагогічний
університет імені К.Д.Ушинського, завідувач кафедри
теорії та методики дошкільної освіти

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
КОТИК Тетяна Миколаївна,
Прикарпатський національний університет імені
Василя Стефаника, завідувач кафедри філології та
методики початкової освіти

кандидат педагогічних наук, доцент
ПОПОВА Ірина Іванівна,
Севастопольський міський гуманітарний університет,
доцент кафедри педагогіки, дошкільної і початкової
освіти

Захист дисертації відбудеться «2» липня 2009 р. о 10 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.01 при Південноукраїнському державному педагогічному університеті імені К.Д.Ушинського за адресою: 65029, м. Одеса, вул. Нищинського, 1.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий «18» травня 2009 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.С.Трифорова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження зумовлена концептуальними положеннями Національної доктрини розвитку освіти України у ХХІ столітті. У сучасних умовах розвитку українського суспільства необхідним є формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації, розвиток гуманітарного мислення, глибоке вивчення, критичне осмислення і творче використання національного духовного здобутку минулого для розуміння новітніх феноменів і процесів у соціокультурній сфері. Сучасна лінгводидактика, розширюючись і поглиблюючись у своєму розвитку, залучає нові факти, які раніше не були об'єктом вивчення, тому значна частина творчих поглядів видатних персоналій уперше стає об'єктом педагогічних досліджень. Це стосується постаті Олександра Опанасовича Потебні, філологічна спадщина якого є джерелом для виявлення його лінгводидактичних ідей та обґрунтування внеску в розвиток лінгводидактики.

Наукові інтереси О.Потебні надзвичайно різноманітні. Він був не лише мовознавцем, але й ученим-ерудитом у царині літературознавства, фольклористики, естетики, який висловив чимало слушних думок і щодо загальних проблем культури, одним з перших почав розробляти проблеми закономірностей розвитку та еволюції мислення, психології творчості, людської свідомості, впливу мови на розвиток нації. Плідні розмірковування ученого з приводу походження міфології, людського спілкування, утворення та функціонування мистецтва, формування поетичних образів, розкриття природи символів. Та передусім він був лінгвістом. Основні його праці присвячені дослідженню актуальних для свого часу проблем науки про мову. Розгляд цих проблем О.Потебня засновував на засадах своєї мовної теорії, у якій пов'язав методологію філософії з мовою.

Філософську спадщину науковця досліджували Ф.Березин, І.Богачевська, Р.Будагов, Ю.Вільчинський, М.Скорик, К.Чехович. Мовознавчі та літературознавчі проблеми наукових праць О.Потебні привертала увагу таких дослідників, як І.Айзеншток, О.Білодід, Л.Булаховський, В.Виноградов, М.Гланц, В.Гутякулова, Л.Зубкова, С.Кримський, Ю.Мінералов, О.Пресняков, М.Сумцов, С.Сухих, В.Франчук. До етнологічних, культурологічних аспектів спадщини науковця зверталися М.Скорик, Л.Довбня, Н.Жайворонок, А.Колодна, В.Маслова, М.Чобітко та ін. Психолінгвістичні погляди науковця розглядали М.Мацейків, В.Селянин, О.Снітко, І.Фізер. Естетичні погляди О.Потебні досліджували В.Єфимець, М.Тенянюк, Ю.Тенянюк. Фольклористична спадщина мовознавця привертала увагу М.Дмитренко, Т.Лукінової. Останнім часом до творчого доробку видатного мовознавця звертаються українські педагоги (В.Вихрущ, Л.Вовк, Є.Коваленко, Н.Побірченко, Н.Зайченко). Натомість слід зазначити, що творчий доробок О.Потебні вивчений ще недостатньо. Ученого не часто згадують серед видатних методистів-мовників. І

хоча проблеми викладання мови не привертала його увагу, однак у процесі вивчення мовних явищ О.Потебні не міг не торкнутися проблем розвитку та засвоєння мови. Тому нове ґрунтовне висвітлення і використання філологічної спадщини вченого в сучасній лінгводидактиці важливе насамперед для навчання й розвитку рідної мови дітей.

Водночас, лінгводидактична спадщина О.Потебні та визначення її місця у сучасній практиці навчання рідної мови в закладах освіти на етапі розбудови національної освіти в Україні залишилося поза увагою спеціальних досліджень і вимагає пошуків свого вирішення. Протиріччя, що виникло між величезним потенціалом наукової спадщини науковця і обмеженим її використанням, відсутністю системного аналізу лінгводидактичної спадщини О.Потебні, пошуком форм і напрямів актуалізації творчого розвитку її в сучасній освітянській практиці зумовило вибір теми дисертаційного дослідження: **“Творчий розвиток філологічної спадщини О.Потебні в сучасній лінгводидактиці”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, програмами. Дисертаційне дослідження є складовою частиною планів і програм науково-дослідної діяльності університету і виконано згідно з держбюджетною темою “Освітні технології”, що виконувалася за замовленням Міністерства освіти і науки України (державний реєстраційний №0101U003759) кафедрою освітніх технологій Миколаївського державного університету імені В.О.Сухомлинського. Автором досліджувалися напрями і форми творчого розвитку філологічної спадщини О.Потебні в сучасній лінгводидактиці. Тема дисертації затверджена Вченою радою Миколаївського державного університету імені В.О.Сухомлинського (протокол № 8 від 01 березня 2004 року) й Радою з координації психолого-педагогічних досліджень АПН України (протокол № 1 від 25 січня 2005 року).

Мета дослідження: визначити, проаналізувати та науково обґрунтувати напрями і форми творчого розвитку філологічної спадщини О.Потебні в сучасній лінгводидактичній практиці закладів освіти.

Завдання дослідження:

1. Вивчити і систематизувати наукову, філософську, філологічну та лінгводидактичну спадщину О.Потебні відповідно до соціально-історичних умов того часу.
2. Уточнити періоди та етапи розвитку наукових поглядів О.Потебні.
3. Визначити місце філологічної спадщини О.Потебні в лінгводидактичній теорії і практиці сучасних закладів освіти.
4. Виявити показники і рівні обізнаності студентів з філологічною спадщиною О.Потебні.
5. Виокремити напрями актуалізації творчого розвитку філологічної спадщини О.Потебні в сучасній освітянській практиці.

Об'єкт дослідження – філологічна спадщина О.Потебні.

Предмет дослідження – напрями і форми творчого розвитку філологічної спадщини О.Потебні в сучасній лінгводидактиці.

Методи дослідження: теоретичні – вивчення й аналіз філософських, психолого-педагогічних, лінгвістичних, лінгводидактичних праць вітчизняних і зарубіжних авторів, підручників, програм, методичних посібників з проблеми дослідження; емпіричні – анкетування вихователів дошкільних закладів, учителів початкової та середньої школи, студентів вищих навчальних закладів; статистичні – кількісний і якісний аналізи одержаних результатів про використання філологічної спадщини О.Потебні у практиці закладів освіти.

Базою дослідження виступили Миколаївський державний університет імені В.О.Сухомлинського і Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського. Усього в пошуково-розвідувальному експерименті взяли участь 220 студентів спеціальностей “Дошкільне виховання”, “Початкове навчання”, “Українська мова та література”.

Джерельною базою дослідження слугували праці О.Потебні (монографії, наукові статті, листи, рецензії); публікації дослідників його життя і творчості; автореферати, дисертаційні дослідження, монографії, публікації.

Наукова новизна дослідження. Уперше вивчено, систематизовано, науково обґрунтовано лінгводидактичну спадщину О.Потебні; визначено її місце на етапі розбудови національної освіти в Україні; виявлено та обґрунтовано напрями (широка пропаганда лінгводидактичних ідей О.Потебні в періодичних та фахових виданнях України; ознайомлення педагогів з науковою спадщиною О.Потебні в інститутах післядипломної освіти; доповнення наявних програм і підручників з лінгводидактики початкової школи науковими положеннями лінгводидактичної спадщини О.Потебні; розробка і публікація навчально-методичних посібників як для студентів різних спеціальностей, так і для педагогів шкіл і дошкільних закладів щодо використання лінгводидактичної спадщини О.Потебні; запровадження студентських потебніанських читань державного масштабу) і форми (спецкурс, гурток, конференції, педагогічна практика, курсові, дипломні та магістерські роботи за творчістю О.Потебні) актуалізації творчого розвитку філологічної та лінгводидактичної спадщини О.Потебні в сучасній освітянській практиці; уточнено періоди (перший – з 1850 до 1870 рік – розробка філософсько-психологічної теорії мови на базі критичного осмислення ідей німецьких філософів-романтиків, період накопичення етнографічного та філологічного матеріалу, вражень, ідей, задумів, формування спрямованості світогляду вченого, його позиції гуманіста й демократа; другий – з 1870 до 1891 року – наукова діяльність у сфері граматики і фонетики, діалектології російської,

української та інших слов'янських мов і психології словесно-художньої творчості) та етапи становлення наукової спадщини вченого; одержали подальшого розвитку підходи до розвитку і впровадження історико-педагогічного наукового досвіду в лінгводидактичну теорію і практику.

Практична значущість дослідження пов'язана з можливістю використання його основних теоретичних положень для подальших наукових пошуків вивчення історико-мовного досвіду лінгводидактичної та педагогічної науки України, а саме: мова – засіб спілкування; взаємозв'язок мовної, мисленнєвої і мовленнєвої діяльності, думки і слова; закономірності засвоєння значення слова і розуміння мови дитиною, формування мовних узагальнень; розвиток поетичного слуху в дітей; шлях формування понять: довкілля – уявлення – образ – слово – поняття – пізнання; фольклор і художня література як засоби розвитку мовлення дітей.

Розроблено спецкурс “Використання спадщини О.Потебні в сучасній лінгводидактиці” для студентів філологічного та педагогічного факультетів. Основні положення дисертації і висновки можуть бути використані у процесі викладання лекційних курсів лінгвістичного та лінгводидактичного циклів у вищих навчальних закладах (філологічні і педагогічні (початкові класи і дошкільна освіта) факультети), у системі післядипломної освіти; в роботі студентських наукових гуртків і факультативів; в оновленні навчальних програм, планів курсів, бібліографічних баз для підготовки педагогічних кадрів в умовах сучасної модернізації освіти в Україні.

Основні положення, результати дослідження впроваджувались у практику роботи Миколаївського державного університету імені В.О.Сухомлинського (акт № 01/554-1 від 18.06.2008), Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського (акт № 1675 від 10.09.2008), Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (акт № 01-08/465 від 11.04.2008), Херсонського державного університету (акт № 476/18-07 від 05.06.2008) та в роботу курсів підвищення кваліфікації вчителів української мови та літератури середніх шкіл при Миколаївському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти (акт № 750/16-11 від 16.09.2008).

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження доповідалися на міжнародній “Передшкільна освіта: проблеми та перспективи” (Миколаїв, 2008); всеукраїнських “Оновлення змісту та форм дошкільної і початкової освіти України” (Миколаїв, 2003), “Модернізація вищої освіти України: історія, досвід, перспективи” (Київ-Миколаїв, 2005), “Дошкільне дитинство: інноваційний досвід освіти, проблеми, традиції та перспективи” (Переяслав-Хмельницький, 2008) науково-практичних конференціях; на

всеукраїнських науково-практичних читаннях студентів і молодих науковців (Одеса, 2005, 2006, 2007).

Публікації. Результати дослідження висвітлено у 15 одноосібних публікаціях автора (з них 9 – у наукових фахових виданнях).

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (213 найменувань) і 5 додатків. Робота містить 13 таблиць, що обіймають 9 сторінок основного тексту. Загальний обсяг дисертації складає 178 сторінок. Обсяг додатків – 36 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми, її актуальність; визначено об'єкт, предмет, методи дослідження; сформульовано мету і завдання дослідження; розкрито наукову новизну і практичну значущість роботи; подано дані щодо апробації основних положень дослідження і впровадження його результатів, публікації та структуру дисертації.

У першому розділі **“Передумови становлення особистості О.Потебні як ученого”** розкрито соціально-політичні умови становлення особистості О.Потебні, уточнено періоди його наукової творчості, подано їх характеристику, а також проаналізовано лінгвістичні та філософсько-психологічні погляди вченого.

У дослідженні відзначено, що багатоаспектна проблематика, розроблена О.Потебнею у працях “Думка і мова”, “Слово і міф”, “Із записок з російської граматики”, “Естетика і поетика”, знайшла відображення у положеннях філософсько-лінгвістичної концепції наукової школи “потебніанства”. О.Потебня є засновником сучасних підходів до історичної граматики, історичної діалектології, семантології, етно- і соціолінгвістики, фонетики. Зазначимо, що фактично всі визначні філологи ХХ століття, які досліджували питання поетичної мови, враховували концепцію О.Потебні, його дослідження і висновки. У працях Л.Щерби, О.Пешковського, Г.Винокура, В.Виноградова, Л.Булаховського, О.Білецького, І.Білодіда, О.Чичеріна і багатьох інших зустрічаються посилання на О.Потебню, відбувався плідний розвиток його гіпотез.

Аналіз життєвого і творчого шляху вченого дозволив виокремити соціально-педагогічні умови тогочасся, які вплинули на становлення особистості О.Потебні як науковця: соціально-політичне середовище, в якому він жив і з якого вийшов; суспільно-політичний рух 50-х років ХІХ ст. за реформування освіти, навчання дітей рідною мовою; національний рух в українських землях, українські духовно-педагогічні традиції; система педагогічної освіти, в умовах якої здійснювалося його навчання, оволодіння фундаментальними знаннями слов'янських мов, формування його особистості; викладацька

діяльність ученого; становлення вітчизняного мовознавства; наукові пошуки й активна діяльність О.Потебні з метою створення власної філологічної концепції.

Аналіз філологічної і філософсько-психологічної спадщини вченого дозволив уточнити періоди його життєтворчості і наукової діяльності, виділені дослідниками творчості О.Потебні (Н.Зайченко, В.Франчук, І.Шаров та ін.):

– перший – з 1850 до 1870 рік – розробка філософсько-психологічної теорії мови на базі критичного осмислення ідей німецьких філософів-романтиків, період накопичення етнографічного та філологічного матеріалу, вражень, ідей, задумів, захист докторської дисертації, формування спрямованості світогляду вченого, його позиції гуманіста й демократа;

– другий – з 1870 до 1891 року – наукова діяльність у сфері граматики і фонетики, діалектології російської, української та інших слов'янських мов і психології словесно-художньої творчості.

У першому періоді творчості О.Потебні виокремлено кілька етапів: перший – накопичення матеріалу, вражень, ідей, задумів (1856 – 1861); другий – викладацька діяльність на посаді ад'юнкта кафедри російської словесності (1861-1862); третій – вихід перших друкованих творів (“Про деякі символи в слов'янській народній поезії”, “Думка і мова”) (1861-1862); четвертий – стажування за кордоном (1862-1863); п'ятий – удосконалення педагогічної майстерності вченого (робота на посаді доцента кафедри російської словесності) та інтенсивні наукові пошуки (праці “Про зв'язок деяких уявлень в мові”, “Про повноголосся”, “Про звукові особливості руських наріч” та ін.) (1863-1865).

Основними етапами другого періоду виокремлено такі: робота над докторською дисертацією “Із записок з російської граматики”, захист докторської дисертації (1870-1874); міжнародне визнання О.Потебні як науковця – обрання членом Королівського товариства наук у Празі, нагородження Уваровськими медалями, обрання членом-кореспондентом Петербурзької академії наук (1874-1880); численні праці із загального мовознавства, фольклористики, літературознавства, етнографії, граматики та етимології (1880-1891).

У дослідженні зазначено, що проблема аналізу філософської традиції у творчості О.Потебні має фундаментальне значення для усвідомлення й оцінки того грандіозного синтезу лінгвістичної концепції історичної граматики, порівняльно-історичного мовознавства взагалі, вивчення східнослов'янських мов, філології, фольклористики, естетики, психології, логіко-гносеологічних принципів прогресивної філософії і демократичних суспільних ідеалів, який пов'язаний із потебніанством.

Теоретичний аналіз праць О.Потебні переконливо засвідчив, що він створив філологічну концепцію, глибоко матеріалістичну і діалектичну за своєю суттю та

перспективою. Питання про слово, його значення, структуру і граматичну форму посідає важливе місце в науковій спадщині О.Потебні. Центральною проблемою для лінгвіста була “думка і мова”. Розвиваючи ідею В.Гумбольдта про те, що мова є дещо постійне, те, що в кожному мить зникає, що вона є не справа, не мертвий твір, а діяльність, вічно повторюване зусилля зробити членоподільний звук виразом думки, ґрунтуючись на уявленні про те, що мова є знак, який означає явище й акт пізнання людиною довкілля, учений прослідкував, як саме відбувається це пізнання, як будуються та утворюються поняття. Обравши предметом дослідження складні проблеми співвідношення думки і слова, розробивши свою оригінальну концепцію ідейної й естетичної змістовності художньої мови, мовознавець зумів знайти відповіді на багато запитань, що й досі нас хвилюють. У результаті глибокого і копіткого аналізу численних фактів з історії мови, фольклору і літератури він прагнув обґрунтувати одне із найважливіших своїх положень про те, що слово виникає і живе як поетичний образ.

Розглядаючи мову як форму існування думки, що знаменує собою перехід від несвідомості до свідомості, як могутній засіб розвитку думки та історичний фактор її подальшого вдосконалення, О.Потебня зазначає, що мова – це система засобів видозміни чи творення думки, а не вираження вже готової, сталої, внаслідок чого розуміння полягає не в передаванні думки, а її збудженні. Як бачимо, вчений підходить до суті процесу розуміння, прямо вказуючи на мисленнєвотворчий потенціал мови. Розуміння – це процес декодування здобутої інформації. У ході спілкування людина не привласнює чужу думку, а дешифрує її, співвідносячи з власною системою найбільш загальних понять і відношень. На його думку, розуміння здійснюється в актах внутрішнього мовлення суб’єкта і розкриває йому мотиви, цілі та зміст звернутої до нього дії іншої людини. Мовленнєве спілкування тільки збуджує розумову діяльність слухача, в результаті якої у нього формується і формулюється нова, інша, неповторна думка. Тоді, підсумовує мовознавець, слово є настільки засобом розуміти іншого, наскільки воно є засобом розуміти самого себе.

Дослідження доводить, що філологічні погляди О.Потебні є вельми актуальними сьогодні у модернізації навчально-виховного процесу в освітніх закладах, оскільки виховання особистості започатковується із засвоєння дітьми духовних надбань рідного народу, насамперед рідної мови, усної народної творчості, звичаїв і традицій рідного краю. Мова, за О.Потебнею, це не механічний інструмент, що стоїть поза нами, не лише система засобів пізнання, це передусім шлях творення естетичних і моральних ідеалів. Отже, духовний розвиток дитини нерозривно пов’язаний з розвитком її мовних здібностей, і кожному віку відповідають свої вимоги, нехтування якими негативно впливає на навчання та виховання підростаючого покоління.

З лінгвістичних поглядів О.Потебні випливають важливі теоретичні положення, на

яких ґрунтується сучасна лінгводидактика, а саме: мова – засіб спілкування; взаємозв'язок мовної, мисленнєвої і мовленнєвої діяльності, думки і слова; закономірності засвоєння значення слова і розуміння мови дитиною, формування мовних узагальнень; розвиток поетичного слуху в дітей; шлях формування понять: довкілля – уявлення – образ – слово – поняття – пізнання; фольклор і художня література як засоби розвитку мовлення дітей.

Доведено, що ідеї О.Потебні про походження мови, організаційну єдність форм думки та її мовного вираження, роль рідної мови в розвитку народів та у вихованні й навчанні підростаючих поколінь, розробка вченим питань походження і розвитку української та інших слов'янських мов, мають величезний потенціал, не втратили своєї наукової значущості для сьогодення.

У другому розділі **“Педагогічні та лінгводидактичні погляди О.Потебні”** висвітлено проблему взаємозв'язку етичного й естетичного в навчанні мови, розкрито феномен “образне мовлення” у педагогічній спадщині О.Потебні та стан дослідження означеного феномена сучасними науковцями; проаналізовано фольклористичну концепцію мовознавця, його погляди на місце фольклору в навчанні мови.

Проблема виховання у дітей почуття прекрасного не є новою. Широке розуміння естетичного виховання у педагогіці та лінгводидактиці має давню традицію. Дослідження цієї проблеми ґрунтується на фундаментальних працях філософів (Аристотель, Г.Гегель, Г.Сковорода, П.Юркевич та ін.). Привертають увагу роботи відомих психологів з питань розвитку естетичного сприймання, єдності емоційного і раціонального, емоційної регуляції мовлення (Л.Виготський, О.Запорожець, В.Роменець, С.Рубінштейн, О.Чебикін, В.Ямницький та ін.). Проблему естетичної сутності мови розробляли вітчизняні вчені (І.Огієнко, С.Смеречинський, І.Чередниченко), російські мовознавці (Л.Щерба, Г.Шпет, В.Виноградов, І.Гальперін) та зарубіжні лінгвісти (В.Гумбольдт, Ш.Баллі). Теорію і практику естетичного виховання у лінгводидактиці вивчали О.Біляєв, А.Богущ, Т.Донченко, О.Крутоголова, О.Кучерук та ін. Українська мова як предмет вивчення об'єктивно володіє ознаками прекрасного, здатними викликати естетичні відчуття у зв'язку з усвідомленням мовної і мовленнєвої гармонії такими якостями літературної мови, як багатство засобів вираження, її мелодійність, ритмічна організація, експресивність мовних одиниць, доречність уживання мовних засобів у різних стилях мовлення.

У дослідженні зазначено, що естетичні погляди О.Потебні, які сконцентровані головним чином навколо розробки питань лінгвістики, етнографії і літературознавства, можуть стати вагомим внеском у реалізацію завдань лінгводидактики. У працях ученого “Про деякі символи в слов'янській народній поезії” (1860), “Думка і мова” (1862), “Пояснення малоруських та споріднених пісень” (1883), а також у виданих уже після його

смерті “Із лекцій з теорії словесності” (1894) та “Із записок з теорії словесності” (1905), в чотирьох томах записок з російської граматики розсіяні самобутні й надзвичайно глибокі філософські, естетичні і психологічні ідеї про пізнавальну функцію мистецтва, структуру художнього образу, зміст і форму, окремі категорії естетики, з проблем психології творчості та інші важливі проблеми естетичного засвоєння дійсності. Учений зазначав, що місткість художнього мовлення є її головною відмінністю та особливістю саме тому, що долається суто понятійний характер мовного висловлювання.

Доведено, що вихідним положенням естетики вченого є погляд на мистецтво як на особливу форму пізнання, вид людської діяльності, спрямований на художнє пізнання світу, його естетичну переробку для цілей суспільства. Поезія не тільки вивчає, але й повчає, і майстри поезії є у той самий час і вчителями життя – це психологічне твердження вважаємо актуальним і для нашого часу.

Аналіз естетичної концепції О.Потебні засвідчив, що саме мова є знаряддям національної свідомості й елементарної думки і як знаряддя зумовлює способи розумової роботи, а також, до певної міри, її досконалість. Тому народність, зазначає О.Потебня, тобто те, що робить певний народ народом, полягає не в тому, що висловлюється, а в тому, як висловлюється. Розвиток рідного мовлення та навчання мови слід пов’язувати з ознайомленням дітей із національною культурою. З означеного випливає педагогічна сентенція – кінцевим результатом опанування мови є формування національно-свідомої мовної особистості.

У дослідженні зазначено, що, починаючи від часів І.Гете і майже до нашого часу, художня образність як феномен досліджувалася здебільшого за її окремими формами: метафорою, метонімією, синекдохою й іншими тропами. О.Потебня одним з перших прийшов до розуміння градації між мовою і мовленням, почав досліджувати історичні процеси їх розвитку, встановлювати їх специфіку, виявляти принципи їх двоєдності. У зв’язку з цим визначились і його наукові позиції відносно художнього мовлення та його образності. Особливо значущим для розуміння феномена “образне мовлення” є вчення О.Потебні про “внутрішню форму”. Внутрішня форма слова проявляється у художньому контексті, де актуалізується універсальна здатність слова створювати образи та виражати поняття. Внутрішня форма будь-якої мови виражає не весь зміст думки, а тільки одну з її ознак. Ця ознака має образний характер. О.Потебня розрізнявав слова, в яких ще живе поетичне порівняння, і слова, де воно вже забулося, стерлося. Перші – він умовно називав словами “образними”, другі – “необразними”. Дослідження доводить, що, розробляючи концепцію щодо взаємодії образного й необразного в мові й поетичній творчості, О.Потебня здійснював двоєдину філологічну настанову. З одного боку, він осмислив специфічні

особливості художнього мовлення, осягав, так би мовити, його внутрішні закони, його принципи. З іншого, – сполучав їх із загальнокультурним розвитком людства, показував, що структурні принципи мистецтва слова, при всій їх специфічності, можуть жити й мати певний смисл лише тому, що вони завжди так чи так “відкриті” цим процесам, взаємозалежностям мови, мислення, культури в їх безперервній творчій діяльності.

На основних положеннях естетичної концепції О.Потебні ґрунтуються сучасні дослідження образності мовлення. Вивчення й аналіз літератури дозволили зафіксувати, що питання розвитку образного мовлення розглядається в сучасній лінгводидактиці принаймні дотично таких проблем: розвиток образного мовлення дошкільників (А.Богуш, Н.Гавриш, Т.Мельник, І.Попова, О.Ушакова та ін.), розвиток усного мовлення учнів (Н.Бабич, П.Білоусенко, О.Біляєв, М.Вашуленко, Л.Кулибчук, М.Пентилюк та ін.); вивчення в середній школі стилістики загалом, художнього стилю зокрема (Ю.Арешенков, П.Кордун, І.Лопушинський, В.Мельничайко, М.Пентилюк та ін.); лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови, мовний аналіз тексту як складова означеної дисципліни (Л.Валентій, І.Ковалик, М.Крупа, В.Мельничайко, М.Пентилюк та ін.); вивчення лексики та фразеології (М.Коломієць, В.Ужченко, Г.Передрій, Т.Усатенко та ін.); культура мовлення учителів-словесників, учнів (Н.Бабич, О.Біляєв, М.Пентилюк та ін.).

Аналіз творів О.Потебні “Думка і мова”, “Про націоналізм”, “Пояснення малоросійських та споріднених пісень”, “Мова і народність” та інших показує, що основним теоретичним положенням концепції видатного вченого є принцип народності виховання, який дослідник розтлумачує через розуміння мови як компонента культури, духовного життя народу. Для О.Потебні поняття народність визначається мовою, традиція народу міститься “переважно в мові”. Це твердження є основою поглядів мовознавця на народність і народ і виявляється у різних його працях. Дослідник розкрив генезу й етимологію, глибокі внутрішні аспекти ідеї народності виховання, пов’язавши її з мовою, яка є найважливішим засобом “перетворення початкових домовних елементів думки”. Народність є тим, чим один народ відрізняється від іншого. О.Потебня називає єдино правильною прикметою, за якою вирізняється народ і водночас єдиною, нічим не замінною умовою існування народу – єдність мови.

У дослідженні зазначено, що основним теоретичним положенням педагогічної і філологічної концепції О.Потебні є принцип народності, який покликаний виховувати в дитини любов до слова через народний фольклор, поезику, прилучення до народної мудрості. Думка О.Потебні про те, що в мові містяться традиції народу і фольклор є могутнім засобом національного виховання, є плідною і завжди буде зберігати свою актуальність. Як тільки дитина опановує мову, вона прилучається до цих традицій.

Засвоюючи рідну мову, дитина з віком набуває рис свого оточення. Тому виховання особистості розпочинається із засвоєння дітьми духовних надбань рідного народу, насамперед рідної мови, усної народної творчості, звичаїв і традицій рідного народу. У міру розумового розвитку в її мисленні починають виявлятися риси національної психічної будови. Яскравість і сила цих рис прямо пропорційні розумовому розвитку й рівню обдарованості.

У третьому розділі „**О.Потебня і сучасність**” визначено місце вчення О.Потебні в сучасній педагогічній практиці, визначено критерій, показники, схарактеризовано рівні обізнаності студентів із філологічною спадщиною О.Потебні; проаналізовано дані пошуково-розвідувального експерименту; здійснено кількісний і якісний аналіз його результатів.

У дослідженні зазначено, що наукові ідеї О.Потебні про націю, народ, мову почали реалізовуватися лише з 90-х років ХХ століття і певною мірою враховуються у процесі навчально-виховної роботи в сучасних закладах освіти. Ідея О.Потебні про визначальну роль мови у формуванні національно свідомої особистості втілюється у “Навчально-виховній концепції вивчення української (державної) мови”, “Концепції шкільної мовної освіти національних спільнот в Україні”, “Концепції навчання державної мови в школах України”, “Концепції навчання української мови в системі профільної освіти”. Провідні положення його філологічної концепції дедалі більше цікавлять сучасних науковців (І.Богачевська, Ю.Вільчинський, М.Дмитренко, Н.Зайченко, М.Скорик та ін.).

Для того, щоб з’ясувати рівень ознайомлення педагогічного персоналу із спадщиною О.Потебні, мотивувати необхідність вивчення лінгводидактичної спадщини цього видатного мовознавця, було проведено пошуково-розвідувальний експеримент, у ході якого вирішувалися такі завдання: з’ясувати рівень обізнаності вчителів середніх шкіл, вихователів дошкільних закладів, студентів із спадщиною О.Потебні, виявити мету та частотність використання філологічної спадщини вченого в роботі з дітьми; з’ясувати наявність творів ученого в бібліотеках навчальних закладів; проаналізувати зміст програм для вищої та середньої школи, дошкільних навчальних закладів з метою висвітлення у них ідей ученого; здійснити аналіз підручників, посібників з метою впровадження спадщини науковця.

Анкетування засвідчило, що вчителі і вихователі-практики не обізнані з працями О.Потебні, його твори не викликають зацікавленості в педагогів, очевидно, їх не знайомили з ними і у стінах педагогічних закладів, у яких вони проходили професійну педагогічну підготовку. Більшість опитуваних студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів мають чіткі уявлення про О.Потебню, можуть назвати деякі його праці, але недостатньо обізнані з його поглядами та ідеями, не мають інформації про використання його спадщини в роботі з дітьми дошкільного віку.

У дослідженні зазначено, що серед причин, які гальмують упровадження спадщини О.Потебні в сучасну педагогічну практику, можна визначити такі: необізнаність із спадщиною мовознавця, недостатня кількість або повна відсутність праць О.Потебні, науково-методичної літератури про нього у шкільних та власних бібліотеках педагогічних працівників. Причинами необізнаності педагогів-практиків з творчістю О.Потебні вважаємо такі: складний науковий стиль викладу праць О.Потебні; відсутність достатньої кількості примірників у бібліотеках шкіл, вищих навчальних закладів; відсутність орієнтації викладачами-словесниками і методистами студентів на самостійне опрацювання наукової спадщини О.Потебні; відсутність методичної літератури щодо рекомендацій впровадження його ідей у педагогічну практику.

Аналіз навчальних програм для вищої, середньої школи та дошкільних закладів засвідчив, що в них реалізуються такі лінгводидактичні погляди та ідеї О.Потебні: мова і нація; мова і культура; етичне й естетичне в навчанні мови; використання фольклору; слово й художній образ; образність мовлення.

Аналіз підручників та посібників для студентів спеціальностей “Українська мова та література”, “Початкове навчання” та “Дошкільне виховання” засвідчив, що не в усіх аналізованих примірниках ураховуються погляди та ідеї О.Потебні. У підручниках для студентів філологічних спеціальностей розглядаються переважно питання філологічної спадщини О.Потебні та основні питання методики навчання рідної мови в середній школі. Натомість підручники для студентів спеціальності “Дошкільне виховання” більш повно реалізують лінгводидактичні ідеї видатного мовознавця щодо єдності мови й мислення, мови й культури народу, образного мовлення, погляди лінгвіста на роль фольклору в розвитку й навчанні мови в дошкільному закладі.

З метою вивчення стану обізнаності студентів із спадщиною О.Потебні було визначено когнітивно-репродуктивний критерій з показниками: обізнаність із напрямками творчості О.Потебні; обізнаність із працями О.Потебні; вміння використовувати філологічні ідеї О.Потебні в педагогічній практиці.

Відповідно до критерію та його показників було визначено рівні обізнаності студентів із філологічною спадщиною О.Потебні: достатній, задовільний, незадовільний.

Достатній рівень характерний для студентів, які обізнані з творчістю О.Потебні, називали усі напрями творчості вченого, знали 5 і більше праць, вміли розробити конспект уроку (заняття) за ідеями О.Потебні, правильно визначали тематику уроків (занять) за фрагментами творів вченого.

Задовільний рівень обізнаності студентів із філологічною спадщиною О.Потебні становили студенти, які називали 2-3 напрями творчості вченого, 2-3 його праці, у

розроблених конспектах уроків (занять) не зовсім точно використовували ідеї О.Потебні; не змогли повно й правильно визначити тематику уроків (занять).

Незадовільний рівень характерний для студентів, які називали не більше одного напряму творчості вченого, одну або зовсім не знали наукових праць; не змогли розробити конспекти та скласти тематику уроків (занять) за філологічними ідеями О.Потебні.

За результатами дослідження, на достатньому рівні обізнаності студентів із спадщиною О.Потебні було виявлено тільки 6% студентів філологічної спеціальності і 4% – дошкільного виховання; на задовільному рівні перебувало 42% студентів філологічного факультету, 40% – педагогічного (спеціальність “Дошкільне виховання”) і 20,4 % студентів спеціальності “Початкове навчання”. Більшість студентів усіх спеціальностей перебували на низькому рівні: 52% – філологічний факультет, 79,6% – початкового навчання і 56% – дошкільного виховання.

Сутність експериментальної роботи полягала в озброєнні майбутніх педагогів теоретичними знаннями з основних питань наукової спадщини О.Потебні, необхідними для ефективної організації процесу розвитку й навчання мови в початковій, середній школі та дошкільному навчальному закладі. З цією метою було розроблено спецкурс “Використання наукової спадщини О.Потебні в сучасній лінгводидактиці” для студентів філологічного та педагогічного факультетів, який був покликаний навчити студентів перебудовувати навчально-виховний процес у закладах освіти на засадах етнолінгвістики, етнопедагогіки, викликати бажання у студентів ознайомитись із поглядами та ідеями видатного мовознавця, уміти використовувати їх у своїй практичній діяльності.

У результаті оволодіння студентами теоретичної та практичної частин спецкурсу студенти пізнали найголовніші аспекти наукової спадщини О.Потебні; основні праці вченого; погляди та ідеї О.Потебні, які можна використати в роботі з розвитку і навчання мови в дошкільних навчальних закладах, початковій та середній школах; працювали з першоджерелами, навчилися розробляти конспекти занять і уроків із використанням теоретичних положень О.Потебні.

З метою підвищення рівня обізнаності студентів із науковою спадщиною О.Потебні було організовано гурток “Сучасна лінгводидактика у світлі наукових ідей О.Потебні” для студентів філологічних та педагогічних спеціальностей, заняття якого проводилися 1 раз на місяць. На заняттях студенти працювали з першоджерелами, займалися дослідницькою роботою щодо використання поглядів та ідей вченого у своїй практичній роботі.

Підвищенню зацікавленості науковими поглядами видатного мовознавця сприяла організація й проведення тематичної наукової студентської конференції з теми: “Наукова спадщина О.Потебні і проблеми сучасної лінгводидактики”. Працювали такі секції: 1)

Педагогічна спадщина О.Потебні в розвитку сучасної педагогіки; 2) Розвиток ідей О.Потебні в сучасній лінгводидактиці; 3) Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики; 4) Філологічна спадщина О.Потебні в контексті сучасної лінгводидактики. Студенти активно виступали з доповідями, аналізували та обговорювали проблеми сучасної лінгводидактики.

За творчістю О.Потебні студентам була запропонована тематика курсових, дипломних та магістерських робіт, завдання на педагогічну практику, результати якої з аналізом проведених уроків і занять доповідалися на підсумкових конференціях з педагогічної практики.

Як засвідчили результати впровадження поглядів та ідей О.Потебні в навчально-виховний процес закладів освіти, студенти зацікавилися спадщиною О.Потебні, почали оволодівати вміннями і навичками застосування його філологічної спадщини у своїй практичній діяльності.

Порівняльні дані сформованості рівнів обізнаності студентів з науковою спадщиною О.Потебні після завершення експериментальної роботи подано в таблиці

Таблиця

Порівняльні дані сформованості у студентів рівнів обізнаності з науковою спадщиною О.Потебні (%)

Спеціальності	Рівні					
	Достатній		Задовільний		Незадовільний	
	Початковий етап	Завершальний етап	Початковий етап	Завершальний етап	Початковий етап	Завершальний етап
Українська мова і літерат.	6	38	42	50	52	12
Початкове навчання	-	26	20,4	54	79,6	20
Дошкільне виховання	4	30	40	62	56	8

Як свідчить таблиця, після викладання спецкурсу, роботи студентів у гуртку, виступів на конференціях і виконання завдань педагогічної практики за матеріалами наукових праць О.Потебні відбулися позитивні зрушення у показниках рівнів сформованості обізнаності студентів усіх спеціальностей із спадщиною О.Потебні. Так, достатнього рівня обізнаності досягли 38% (було 6%) студентів спеціальності “Українська мова і література”; 26% (цей рівень був відсутній) – “Початкове навчання” і 30% (було 4%) – “Дошкільне виховання”. Як з’ясувалося, більшість студентів перебували відтепер на задовільному рівні: 50% (було 42%) – “Українська мова і література”; 54% (було 20,4%) – “Початкове навчання” і 62% (було 40%) – “Дошкільне виховання”. На низькому рівні залишилися 12% (було 52%) студентів

спеціальності “Українська мова і література”; 20% (було 79,6%) – “Початкове навчання” і 8% (було 56%) – “Дошкільне виховання”.

Отже, як бачимо, залучення студентів до вивчення наукової спадщини О.Потебні в різних формах навчання (спецкурс, гурток, наукові доповіді, виступи на конференціях, розробка тематичних конспектів занять і уроків) значно підвищило їхні рівні обізнаності зі спадщиною ученого.

У **висновках** подано результати дослідження, основні з них такі.

У дисертації вперше досліджено, проаналізовано та науково обґрунтовано напрями і форми творчого розвитку філологічної спадщини О.Потебні в сучасній лінгводидактичній практиці закладів освіти.

1. У дисертації доведено, що філологічна спадщина О.Потебні є цінним джерелом для вивчення його лінгводидактичних ідей, визначення внеску вченого в розвиток вітчизняної лінгводидактики. Його основні праці присвячені дослідженню актуальних проблем науки про мову. Він створив глибоко матеріалістичну філологічну концепцію, у якій підійшов до мови і поетичної творчості як до безперервної діяльності, зумів показати їх у русі і водночас побачив її конкретну своєрідність, системно-типологічні принципи в кожній точці руху.

2. Періодизація творчої діяльності мовознавця (перший – з 1860 до 1865 рік – розробка філософсько-психологічної теорії мови на базі критичного осмислення ідей німецьких філософів-романтиків, період накопичення етнографічного та філологічного матеріалу, вражень, ідей, задумів, формування спрямованості світогляду вченого, його позиції гуманіста й демократа; другий – з 1865 до 1891 року – наукова діяльність у сфері граматики і фонетики, діалектології російської, української та інших слов'янських мов і психології словесно-художньої творчості) та визначення етапів творчості О.Потебні дозволила ґрунтовніше розкрити його лінгвістичні, філософсько-психологічні та лінгводидактичні ідеї.

3. Надзвичайно важливим для педагогіки є принцип народності виховання, який дослідник розтлумачує через розуміння мови як компонента культури, духовного життя народу. Для О.Потебні поняття народність визначається мовою, традиція народу міститься “переважно у мові”. Ця думка є могутнім засобом національного виховання, плідна і завжди буде зберігати свою актуальність. Розвиток рідного мовлення та навчання мови слід пов'язувати з ознайомленням дітей із національною культурою.

4. Для наукового обґрунтування найважливіших засад структури художнього мовлення, розуміння образної сутності слова особливо значущим є вчення мовознавця про “внутрішню форму”. Образ, внутрішня форма – це, за О.Потебнею, є спосіб згущення, спосіб збільшення ємкості думки. Наукове осмислення внутрішньої форми слова та обґрунтування

цього поняття було виключно важливим для формування та розвитку філологічної концепції мовознавця.

5. З філософських та психологічних поглядів О.Потебні можемо сформулювати важливі методологічні концепти розбудови лінгводидактичної науки: єдність свідомості, мови і мислення; взаємозв'язок діяльності і мови; взаємозв'язок слова, поняття, національних традицій; закономірності становлення звука в дітей; закономірності оволодіння словом, поняттям у дитячому віці; усвідомлення дитиною мови і мовних значень; мова як засіб розвитку в дітей національної психіки (менталітету) та духовності.

6. Матеріали дисертації свідчать, що ідеї О.Потебні покладені в основу Закону про мову, сучасних мовних концепцій (“Концепція шкільної мовної освіти національних спільнот в Україні”, “Концепція навчання державної мови в школах України”, “Концепція навчання української мови в системі профільної освіти”), навчальних програм для студентів спеціальностей “Українська мова і література”, “Початкове навчання”, “Дошкільне виховання” (“Загальне мовознавство”, “Культура мови”, “Прикладна лінгвістика”, “Методика викладання української мови в початковій школі”, “Дошкільна лінгводидактика. Теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільному закладі освіти”, “Методика ознайомлення дітей з українським народознавством у дошкільному закладі”).

7. У ході пошуково-розвідувального експерименту було визначено когнітивно-репродуктивний критерій з показниками (обізнаність із напрямками творчості О.Потебні; обізнаність із працями О.Потебні; вміння використовувати філологічні ідеї О.Потебні в педагогічній практиці) і виявлено рівні обізнаності з науковою спадщиною О.Потебні. Результати експерименту засвідчили, що після впровадження у навчання студентів різних форм актуалізації наукової спадщини О.Потебні в сучасній лінгводидактиці (спецкурси, гурток, конференції, написання дипломних, курсових та магістерських робіт, педагогічна практика) достатнього рівня обізнаності досягли 38% (було 6%) студентів спеціальності “Українська мова і література”; 26% (цей рівень був відсутній) – “Початкове навчання” і 30% (було 4%) – “Дошкільне виховання”. Як з'ясувалося, більшість студентів перебували відтепер на задовільному рівні: 50% (було 42%) – “Українська мова і література”; 54% (було 20,4%) – “Початкове навчання” і 62% (було 40%) – “Дошкільне виховання”. На низькому рівні залишились 12% (було 52%) студентів спеціальності “Українська мова і література”; 20% (було 79,6%) – “Початкове навчання” і 8% (було 56%) – “Дошкільне виховання”.

8. Одержані результати дослідження дозволили визначити основні напрями актуалізації наукової спадщини О.Потебні в сучасну лінгводидактику: широка пропаганда лінгводидактичних ідей О.Потебні в періодичних та фахових виданнях України; ознайомлення педагогів з науковою спадщиною О.Потебні в інститутах післядипломної

освіти; доповнення наявних програм і підручників з лінгводидактики початкової школи науковими положеннями лінгводидактичної спадщини О.Потебні; розробка і публікація навчально-методичних посібників як для студентів різних спеціальностей, так і для педагогів шкіл і дошкільних закладів щодо використання лінгводидактичної спадщини О.Потебні; запровадження студентських потебніанських читань державного масштабу.

Водночас проведені дослідження не вичерпує розкриття всіх питань творчого розвитку філологічної спадщини О.Потебні в сучасній лінгводидактиці. Воно відкриває перспективу для більш глибокого вивчення умов, факторів, закономірностей, особливостей підготовки студентів спеціальності “Початкове навчання” до використання філологічної спадщини О.Потебні у педагогічній діяльності.

Основні положення дисертації відображено у таких публікаціях автора:

1. Кардаш І.М. Історія мови у філологічній спадщині О.О.Потебні / І.М.Кардаш // Наука і освіта. – Одеса, 2004. – №8-9, листопад-грудень. – С.214-216.

2. Кардаш І.М. Соціально-філософська концепція мови О.О.Потебні / І.М.Кардаш // Наука і освіта. – Одеса, 2004. – №8-9, листопад-грудень. – С.216-219.

3. Кардаш І.М. Питання психології мови в науковій спадщині О.О.Потебні / І.М.Кардаш // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського: Зб. наук. пр. – Одеса, 2004. – № 10-11. – С.84-89.

4. Кардаш І.М. Естетичне й етичне в навчанні мови (за концепцією О.О.Потебні) / І.М.Кардаш // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського: Зб. наук. пр. – Одеса, 2004. – № 3-4. – С.122-130.

5. Кардаш І.М. Використання фольклору в навчанні мови (за концепцією О.О.Потебні) / І.М.Кардаш // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського: Зб. наук. пр. – Одеса, 2004. – № 3-4. – С.130-138.

6. Кардаш І.М. Виховання культури мовлення студентів як складова готовності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів / І.М.Кардаш // Науковий вісник Миколаївського державного університету. – Випуск 16 (міжнародний). Педагогічні науки: Зб. наук. пр. / За заг.ред. В.Д.Будака, О.М.Пехоти. – Миколаїв: МДУ, 2007. – С.68-74.

7. Кардаш І.М. Розвиток мовлення дітей дошкільного та молодшого шкільного віку засобами українського фольклору / І.М.Кардаш // Науковий вісник Миколаївського державного університету: Зб. наук. пр. – Спецвипуск: Педагогічні науки. – У 2-х т. – Т.1: Психолого-педагогічне забезпечення передшкільної освіти / За заг.ред. В.Д.Будака, О.М.Пехоти. – Миколаїв: МДУ, 2008. – С.82-88.

8. Кардаш І.М. Естетика мовлення як складова естетичної культури майбутніх педагогів / І.М.Кардаш // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки. – Луганськ: Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка, 2008. – № 7 (146). – С. 119-125.

9. Кардаш І.М. Образне мовлення в педагогічній спадщині О.Потебні / І.М.Кардаш // Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”: Науково-теоретичний зб.: Педагогіка, психологія, філософія, філологія. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – Вип. 14.– С.96-100.

10. Кардаш І.М. Використання поглядів О.Потебні в розвитку образного мовлення школярів / І.М.Кардаш // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: Збір. наук. пр. Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / Ред. кол.: Побірченко Н.С. (гол.ред.) [та ін.]. – Умань: РВЦ “Софія”, 2008. – Випуск 25. – С.40-45.

11. Кардаш І.М. Погляди О.О.Потебні на розвиток мови дітей: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. [“Оновлення змісту та форм дошкільної і початкової освіти України”], (Миколаїв, 21 листопада 2003 року). – Миколаїв: МДУ, 2003. – С. 282-285.

12. Кардаш І.М. Значення спадщини О.О.Потебні у лінгводидактичній підготовці майбутніх учителів //Нові технології навчання: наук.-метод. зб.: Спеціальний випуск: Матеріали всеукр. наук.-практ. конф. [“Модернізація вищої освіти України: історія, досвід, перспективи”], (9-11 листопада 2004 р). – Київ-Миколаїв, 2005. – С.122-126.

13. Кардаш І.М. Ідея народності у навчанні й вихованні у спадщині К.Д.Ушинського й О.О.Потебні: Всеукр. наук.-практ. читання студентів і молодих науковців, присвячені педагогічній спадщині К.Д.Ушинського (Одеса, 17-18 травня 2005 року). – Одеса, 2005. – С.50-52.

14. Кардаш І.М. Питання етнолінгвістики у спадщині О.О.Потебні та К.Д.Ушинського: IV всеукр. наук.-практ. читання студентів і молодих науковців, присвячені педагогічній спадщині К.Д.Ушинського (Одеса, 16-17 травня 2006 року). – Одеса, 2006. – С.22-24.

15. Кардаш І.М. Формування естетичної культури майбутніх педагогів засобами рідної мови: V всеукр. наук.-практ. читання студентів і молодих науковців, присвячені педагогічній спадщині Костянтина Дмитровича Ушинського (Одеса, 15-16 травня 2007 р.). – Одеса: ПДПУ ім.К.Д.Ушинського, 2007. – С.256-258.

АНОТАЦІЯ

Кардаш І.М. Творчий розвиток філологічної спадщини О.Потебні в сучасній

лінгводидактиці. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія і методика навчання (українська мова). – Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського. – Одеса, 2009.

У дисертації вперше систематизовано, науково обґрунтовано лінгводидактичну спадщину О.Потебні; визначено її місце в сучасній педагогічній практиці; виявлено та обґрунтовано напрями (широка пропаганда лінгводидактичних ідей О.Потебні в періодичних та фахових виданнях України; ознайомлення педагогів з науковою спадщиною О.Потебні в інститутах післядипломної освіти; доповнення наявних програм і підручників з лінгводидактики початкової школи науковими положеннями лінгводидактичної спадщини О.Потебні; розробка і публікація навчально-методичних посібників як для студентів різних спеціальностей, так і для педагогів шкіл і дошкільних закладів щодо використання лінгводидактичної спадщини О.Потебні; запровадження студентських потебніанських читань державного масштабу) та експериментально апробовано форми (спецкурс, гурток, конференції, педагогічна практика, курсові, дипломні та магістерські роботи за творчістю О.Потебні) актуалізації розвитку філологічної та лінгводидактичної спадщини О.Потебні в сучасній освітянській практиці.

Ключові слова: лінгводидактична спадщина О.Потебні, художня образність, образне мовлення, актуалізація творчого розвитку, потебніанство, періоди, етапи.

АННОТАЦИЯ

Кардаш И.Н. Творческое развитие филологического наследия А.Потебни в современной лингводидактике. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения (украинский язык). – Южно-Украинский государственный педагогический университет имени К.Д.Ушинского. – Одесса, 2009.

В диссертации исследуется, систематизируется, научно обосновывается лингводидактическое наследие А.Потебни; определяется его место в педагогической практике современных учреждений образования.

В первой главе „Предпосылки становления личности А.Потебни как ученого” раскрыты социально-политические предпосылки становления личности А.Потебни, уточнены периоды его научной деятельности, дана их характеристика, также проанализированы лингвистические и философско-психологические взгляды ученого.

В результате теоретического анализа научной литературы было установлено, что Александр Афанасьевич Потебня – единственный признанный украинский лингвист XIX столетия, который выделялся среди ученых-современников небывалой широтой научных интересов и энциклопедичностью знаний. Многоаспектная проблематика, разработанная им в трудах “Мысль и язык”, “Слово и миф”, “Из записок по российской грамматике”, “Эстетика и поэтика”, нашла отображение в положениях философско-лингвистической концепции научной школы “потебнианства”; он создал филологическую концепцию, глубоко метариалистическую и диалектическую по своей сущности.

Доказано, что идеи А.Потебни о происхождении языка, организационное единство форм мысли и ее языкового выражения, роль родного языка в воспитании и обучении подрастающих поколений, разработка ученым вопросов происхождения и развития украинского и других славянских языков, которые имели огромный потенциал, начертили основные направления развития лингвистической науки, не утратили своей научной значимости и сегодня.

Во второй главе “Педагогические и лингводидактические взгляды А.Потебни” освещается проблема взаимосвязи этического и эстетического в обучении языку, раскрыт феномен “образная речь” в педагогическом наследии А.Потебни и состояние исследования феномена современными учеными; проанализировано фольклористическую концепцию А.Потебни.

Анализ эстетической концепции А.Потебни выявил, что именно язык – оружие национального сознания. Поэтому народность, то есть то, что делает определенный народ народом, выявляется не в том, что изъясняется, а в том, как изъясняется. Развитие родной речи и обучение языку следует связывать с ознакомлением детей с национальной культурой. Из сказанного вытекает педагогическая сентенция – конечным результатом обучения языку становится формирование национально-сознательной языковой личности.

Особенно значительным для понимания феномена “образная речь” является учение А.Потебни о “внутренней форме”, которая проявляется в художественном контексте, где актуализируется универсальная способность слова создавать образы и выражать понятия. Внутренняя форма языка выражает не все содержание мысли, а только один из ее признаков. Этот признак имеет образный характер. А.Потебня разделял слова, в которых еще живет поэтическое сравнение, и слова, в которых оно уже стерлось. Первые он условно называл “образными”, вторые – “необразными”. Исследование доказывает, что А.Потебня разработал концепцию взаимодействия образного и необразного в языке и поэтическом творчестве. С одной стороны, он осмыслил специфические особенности художественной речи, постигнул ее внутренние законы и принципы. С другой, – соединял их с

общекультурным развитием человечества, показывал, что структурные принципы искусства слова, при всей их специфичности, могут жить и иметь определенный смысл только потому, что они всегда так или иначе открыты этим процессам, взаимозависимостям языка, мышления, культуры в их непрерывной творческой деятельности.

В третьей главе “А.Потебня и современность” определено место учения А.Потебни в современной педагогической практике, выделен когнитивно-репродуктивный критерий, согласно которому определены уровни ознакомления студентов с филологическим наследием А.Потебни: достаточный, удовлетворительный, неудовлетворительный. В процессе исследовательской деятельности было доказано, что результативность ознакомления студентов с филологическим наследием А.Потебни зависит от реализации в учебно-воспитательном процессе определенных форм актуализации изучения творчества лингвиста. Важное место принадлежало спецкурсу “Использование научного наследия А.Потебни в современной лингводидактике”, который был призван научить студентов филологических и педагогических специальностей перестраивать учебно-воспитательный процесс в учреждениях образования на основе идей ученого, вызвать интерес к его взглядам, уметь использовать их в своей практической деятельности. Также для студентов был организован кружок по изучению работ А.Потебни, предложена тематика курсовых, дипломных, магистерских работ, задания на педагогическую практику.

Проведенное исследование позволило получить существенные изменения в знаниях студентов. Экспериментальным путем подтверждена результативность использования направлений и форм актуализации филологического наследия А.Потебни в современной лингводидактике.

Ключевые слова: лингводидактическое наследие А.Потебни, художественная образность, образная речь, актуализация творческого наследия, потебнианство, период, этап.

ANNOTATION

Kardash I.N. Creative development of O.Potebnya's philological heritage in modern linguistics. — Manuscript.

Thesis for a Candidate of Pedagogical Science Degree in speciality 13.00.02 — Theory and Methodology of Professional education (the Ukrainian language). — South-Ukrainian K.D.Ushinsky State Pedagogical University. — Odessa, 2009.

In the thesis O.Potebnya's philological heritage was systematized and scientifically based for the first time; its place in modern pedagogical practice was defined; its main directions were defined and based as well (wide propaganda of O.Potebnya's ideas in periodic and professional editions of Ukraine; acquaintance of teachers with the scientific O.Potebnya's philological heritage in the institu-

tes of postgraduate education; addition of the present programs and textbooks on linguistics of primary school by scientific positions of O.Potebnya's philological heritage; development and publication of methodic-training aids both for the students of different specialities and for the teachers of schools and preschool establishments with the purpose to use O.Potebnya's philological heritage; confirming of O.Potebnya student readings on a state scale) and the forms (a special course, a circle, conferences, pedagogical practice, term, diploma and master's degree papers on the base of O.Potebnya's scientific work) of actualization of creative development of O.Potebnya's philological and linguistic heritage in modern educational practice are experimentally approved; periods and stages of becoming of scientific heritage of the scientist are specified.

Keywords: O.Potebnya's philological and linguistic heritage, artistic vividness, vivid broadcasting, actualization of creative development, potebnyanstvo, periods, stages.